

Алишер Навоий

МУНОЖОТ

Матни изоҳ ва таржималар билан нашрга тайёрловчи
СУЙИМА ҒАНИЕВА

Тошкент
«Камалак»
1991

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

Зиҳи исминг азим, раҳмонлиғу раҳимлиғинг — вожибут-таъзим. Исм — сенинг исминг ва раҳмонлиқ ва раҳимлиқ — сенинг қисминг, сен — ганж ва офариниш — тилисминг. Исминг жамъи сифоти — асмой ҳусно, раҳмонлиғ ва раҳимлиғингга юз минг ҳамду сано. Раҳим ҳам сен, раҳмон ҳам сен, азим ҳам сен, субҳон ҳам сен. Субҳоноллоҳ, не кибриёву азаматдурким, сендин ўзгага вужуд итлоқи бўҳтон ва тухматдур. Зотинг — қайюми барҳақ, вужудунг боқийи мутлақ. Сендин ўзга мавжуд кўрунганлар намуди бенамуд, балки нобуду номавжуд, вужуд ва мавжуддин сен мақсуд. Таоло шаънука ва амма эҳсонука ва ло илоҳа ғайрука. Ё вадуд ва Маъбуду вожиб ул-вужуд.

ҲАМД. Илоҳи, азамат ва жабарут сенинг шаънингдадур ва мулку малакут — сенинг ҳукму фармонингда, азалятингга бидоят йўқ ва абадиятингга ҳадду ниҳоят йўқ. Даҳр гулшанида ҳар гиёҳу яфроғ — сенинг ҳамдингга зокир ва сипеҳр анжуманида ҳар ҳарфу авроқ — сенинг неъматингга шокир. Жамолятинг бўстонида секиз учмоқ—бир райҳони дилнавоз ва жалолятинг зиндонида етти тамуғ — бир самуми жонгудоз. Ҳашаматинг боргоҳида бир шамма — меҳри мунир ва санъатинг коргоҳида бир лавҳа — сипеҳри асир. Юз бу оламча мавжуд этай десанг, «кун фаякун» иборати анга кофий ва минг ончани маъдум этай десанг, «ҳабоан мансуро» ишорати анга вофий. Ваҳдоният сифатида шарикун вазирдин мубарро ва фардоният сийратида волиду валаддин муарро. Илминг дарёсидин ҳар гавҳар нужум дураридин покроқ, мулкунг саҳросидин ҳар лола қуёш машъалидин оташноқроқ. Бемонандлиғингга «лайсака мислиҳи шайъун» гувоҳи содиқ, бепайвандлиғингга «лам ялид ва лам юлад» далили мувофиқ. Ҳар негаким ташбиҳ қилинса ўхшамассен, яхши боқилса ул сандин дурур ва сен ул эмассен. Ҳамдингда такаллум аҳли тили косир, сипосингда мутакаллимлар ажздин мутаҳаййир. Бу бобда «лонухси саноан алайка» мазкур бўлур, ҳар неча балоғат лофин урган дам урмаса, маъзур бўлур.

НАЪТ. Улки, «кунту набийян ва Одаму байнал-мои ваттин» мазмуни анбиёга муқаддамдур, «раҳматан лил-оламин ва хотамун набиинин» мантуқи била аларга муаххар ва хотамдур, ҳабиби Ҳазрати Илоҳ Муҳаммад расулуллоҳ саллаллоҳи алайҳи васалламдур. Юз йигирма тўрт минг анбиёи мурсал хилқатидин мурод ул ва барча анга хайл ва ўн секиз минг олам ихтироъидин мақсуд — ул ва офариниш анга туфайл. Нубувват тахтида ҳумоюи фарқи узра тож, анбиёву расул хайлида соҳибмеърож, аввалину охири халқи анинг шафоатиға муҳтож. Буроқи иноят анинг маркаби улви хироми ва Жибрили ҳидоят анинг пайки барқгоми, лайлат ул-меърож анинг шабистони ва «ли маъоллоҳи вақтун» анинг мақоми. «Салавотуллоҳу алайҳи ва ало олиҳит-таййибин ва асҳобиҳит-тоҳирин».

МУНОЖОТ. Илоҳи, акрам ул-акрамин — сен ва мен — гуноҳкор.
Илоҳи, арҳам ар-роҳимин — сен ва мен тийра-рўзгор.

Илоҳи, агарчи журму исендин ўзга ишим йўқ, аммо сендин ўзга ҳам кишим йўқ.

Илоҳи, йўқ эрдим бор эттинг, тифл эрдим, улуғлар жарғасига қоттинг, аммо нафсу ҳаво елидин зуҳлум ниҳолин ушоттинг ва офиятим хайлин ёзуқ сипоҳи турктозидин тарқаттинг.

Илоҳи, ёмон афъолимдин паришонлиғим чўқтур ва шум нафсимда пушаймонлиқ йўқтур, мундоқ балодин кутулурға уммидим сендин-ўқтур.

Илоҳи, ўзлук ёмонлигидин ўзлугум била ўта олмайдурмен ва яхшиларнинг этагин ёмонлиғим уётидин тута олмайдурмен.

Илоҳи, йиллар ибодат қилғонни рад қилсанг, ҳеч ким даҳл қила олмас ва қарнлар исен қилғонни қабул қилсанг, ҳикматин ҳеч киши била олмас.

Илоҳи, Одам хилофот тахтининг муставжиби ўзим у бўлди, сенинг тақдиринг бўлмай шайтон муҳолифатининг сўзим у бўлди?..

Илоҳи, бергучисен ҳам фисқу фужурни, ҳам зуҳд, ҳам вараъни, аларнинг туҳматин бир неча ожизға боғламоқ не яъни?

Илоҳи, иноятингға уммидворменким, гуноҳим беҳаддур ва раҳматингға сазоворменким, хатову саҳвум беададдур.

Илоҳи, дарди ҳолимни ҳар кимга айтсам, рад қилса, санга таважжух эткаймен ва агар сен рад қилсанг, неткаймен ва кимга кеткаймен?

Илоҳи, сенинг йўлунгда туфроғ етса, тўтиёдур ва кесак йўлуқса, кимёдур, ғайрингдин қизил олтун қора туфроғдек беқадру камбаҳодур.

Илоҳи, ёмонлиғимдин агарчи кўн аламим бор, ғам-хорим сен бўлсанг, не ғамим бор.

Илоҳи, дунё майли риштасин кўнглумдин уз ва нафсоният тийралигида ҳидоят шамъи била ўзунг сори йўл кўргуз.

Илоҳи, ул узун йўл ва қатиф водийда иноятинг била йўлда ва анинг қатъида аёғим тойилса, дастгирлигинг била қўлда.

Илоҳи, бу йўл сайрида шайтонни теграмга ёвутма, агар ул адув йўл урса зуҳдумдин не келгай, иноятингни ўксутма.

Илоҳи, тақвие берки, нафси ғаддор анга забун бўлсун, вараъе насиб қилки, шайтони нобакор боши анинг аёғида нигун бўлсун.

Илоҳи, ғафлат уйқусидамен, бедор қил ва жаҳолат мастлигидамен, хушёр қил.

Илоҳи, ул бедорлиғни огоҳликка еткур ва бу хушёрлиғни беиштибоҳликка уландур.

Илоҳи, душмандур шайтони хийланамой манга ва нафси худройдур корфармой манга, бу варталарда дастгир бўлмасанг, вой манга.

Илоҳи, агар хислатим эGRIDур, ниятим туздур, бу жиҳатдин агар кўркунчум бордур, аммо уммедим бирга юздур.

Илоҳи агар афъолимга боқсам, уёт ўлтурур ва сенинг карамингни соғинсам, уммид танимға жон келтурур.

Илоҳи, сендин ёмонлиғ келмас ва мендин яхшилиғ, сен яхчисен ва мен ёмон. Ҳар кимга ўзига муносибдур қилиғ. Тикан иши санчилмоқ учун, ани куйдурмак муносибдур, баҳор файзи ом учун, анга гул мусоҳибдур.

Илоҳи, туфроғдин эл кўзига тийралик етар ва қуёш ашиға била олам аҳли кўзин равшан етар.

Илоҳи, чун ҳар не қилилур санга тақдирдур, қилғучиға қилмоқта не тадбирдур.

Илоҳи, тақдир қилғанингни қилурға не ихтиёр, қилмасмен демакка кимнинг ҳадди бор.

Илоҳи, агарчи залолатқа тушубмен, аммо ҳидоятингға талабгормен ва агарчи тамуғ ўтиға тушкали ёвушубмен, аммо раҳматингдин умидвормен.

Илоҳи, умидимни карамингдин маъдум қилма ва раҳматингни халойиққа ом қилғонда мени ҳам маҳрум қилма.

Илоҳи, агар дастгир сен бўлмасанг, асо ҳамону ит ғунжиси ҳамон ва агар пардапўш сен бўлмасанг, ридо ҳамону эшак арғамчиси ҳамон.

Илоҳи, тоатингға ҳавасим бор, аммо нафска забунмен, ибодатингға мултамасим бор, аммо гирифтори ишқу жунунмен.

Илоҳи, лаҳву ҳаво майидин мастмен, ужбу риё жомидин майпарастанмен, бу дастовизлар

била шайтонға ҳамдастмен.

Илоҳи, париузорларга мени девона қилдинг ва шамъи рухсорларға кўнглумни парвона қилдинг, бу сабаблардин расволиғ била оламға афсона қилдинг.

Илоҳи, неча мусалсал зулф савдосидин бўйнулда занжир бўлғай ва муанбар хол хаёлидин кўнглум асир, санга тақдир бу навъ эрса, манга не тадбир?

Илоҳи, кўнглум кишвари қаро кирпиклар ясоли яғмосидин бузуқтур ва сабрим уйи гулранг узорлар хўйи селидин йиқуқтур.

Илоҳи, ҳар оташин лаъл менинг ўт тушкан жонимдин намудор ва ҳар сероб ғунчада менинг кўп пайкон кўнглум шакли падидор. Бу офатларнинг иложи сенга осондур, менга душвор.

Илоҳи, шўхи чобукларға чевиланда ҳар ён шитоб солурсен ва аларнинг ҳар ён шитобидин менинг ошуфта кўнглумга ҳар дам изтироб солурсен.

Илоҳи, аларға ул шитобдин қарор йўқ ва менга бу изтиробдин ихтиёр йўқ. Аларнинг дилраболиғи ҳам — сендин ва ошуфта кўнглумнинг мубталолиғи ҳам — сендин.

Илоҳи, бирав ҳуснига малоҳат берурсен ва анинг тузин менинг кўнглум жароҳатиға сепурсен.

Илоҳи, бирав мижаси нишин захролуд этарсен ва унинг нўгин менинг яралиғ бағримға санчарсен.

Илоҳи, шамъ ҳусни безанмаги ҳам сендин ва парвона жони ўртанмаги ҳам сендин.

Илоҳи, гул узориға дилафрўзлук ҳам сен бердинг ва булбул фиғону зориға жигарсўзлук ҳам сен бердинг. Агар қайси шамъи гулрух ишқи ўтинким кўнглумға солдинг, парвона ва булбулдек сабру қароримни олдинг.

Илоҳи, агар ишқ суубатидин базм туздум ва май сели офатидин тақво ва зуҳдум уйин буздум. Ул не май ичмак ва аёғ тутмак эрдиким, аёғ-аёғ қон ютмоқ эрди.

Илоҳи, агар ҳажр шиддатидин туганлар ўртадим, дину ислом мазраъида хирманлар ўртадим.

Илоҳи, ҳар туган саволидин офиятим рухсорин қаро қилдим ва анинг дудидин имоним рўзгорин қаро қилдим.

Илоҳи, агар ҳавасдин бош-аёғ яланг ҳар ён югурдум, бошдин-аёғим ёмон эрканин халойиққа билдурдум.

Илоҳи, агар шавқ жунунидин кўксумга тош урдум, ул тош била нангу номусум шишасин синдурдум.

Илоҳи, гоҳи бу жунундин атфол тошин бошимға ёғдурдум, гоҳи аҳбоб маломати нишин кўнглумга еткурдум.

Илоҳи, қайси исён тийралиғи билаким, офиятим юзи ҳарормади, қайси бедод суубатиким, мен қаро юзлукка бормади.

Илоҳи, йигитлиғим бу навъ ҳам қатиғ ўтти, ҳам ачиғ, қарилиғда юз қатла ўзумни ўлтурсам не асиғ.

Илоҳи, эмди ҳамким, барчадин кечмак хаёлин қилурмен, ўзлугум била кеча олмон, яқин билурмисн.

Илоҳи, андоқки, бу балоларға солдинг, қутқор ва андоқким, бу ибтилоларға кижурдунг, чиқор.

Илоҳи, мен тавба қилдим дегандин не суд, сен тавба бергилки, ҳам Таввобсену ҳам Маъбуд.

Илоҳи, намозеки, эл бўлмағунча қилмағаймен, худнамолиғдур ва ул намоз учун хирқаву ридо худоройлиғдур.

Илоҳи, ул намойишу оройишдин кўнглумни мубарро қилғил ва бу навъ шайтон либосидин пайкаримни муарро этгил.

Илоҳи, тоатқа тавфиқ берсанг, риёдин асра ва ибодатқа йўл кўргузсанг, хатодин асра.

Илоҳи, ул тоатки, уjb келтургай, кўнглумга ёвутма ва ул маъсиятким узрга еткургай, тилимдин йироқ тутма.

Илоҳи, беиллож дардга алил қилма ва бемурувват номардга залил қилма.

Илоҳи, беасллар мазаллатидин асра ва бедиеънатлар туҳматидин асра.

Илоҳи, жоҳил суҳбатиға побанд этма ва арозил ҳашматиға ҳожатманд этма.

Илоҳи, носипослар маломатидин йироқ тут ва ҳақшунослар хусусиятидин қироқ тут.

Илоҳи, кўнглумни дарду шавқинг муҳаббати била овут ва кўзумни надомат ашки селоби била равшан тут.

Илоҳи, тилимни неъматини беқиёсингга шокир айла ва кўнглумни ҳамду сипосингга зокир айла.

Илоҳи, қаламимға ҳамдинг рақамиға машғуллук бер ва рақамимға халойиқ кўнглига мақбуллук бер.

Илоҳи, замиримға худписандлиғни ёвутма ва хотиримни эл нафъи айбжўлуғиға тутма.

Илоҳи, хаёлимни ниёзу дард аҳлиға мойил тут ва ниёзим кўзин дардмандлар аёғи туфроғи била ёрут.

Илоҳи подшоҳи Ислумни муслимин бошиға тутқил бардавом, яъни бандаларнинг устиға кўланкангни қил мустадом, то шоҳу гадоға дуогўйлиқ қилмиш бўлғаймен, вассалом.

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ «МУНОЖОТ» АСАРИ

«Муножот» ҳақида илк маълумот Огоҳ Сирри Лаванднинг «Туркия китобликлариндаки Навоий ёзмалари» номли «Турк тили аралаштирмалари йиллиги — Бюллетень» (Анқара. 1958) да босилган мақоласида берилган эди. Унда Истанбул. Тўпқопи. Раван кутубхонасидаги Навоий куллиётининг нафис нусхаси (қотиби Дарвеш Муҳаммад Тақий, таърихи — 901-902 (1495-96-1496-97) ва Фотиҳ нусха (Сулаймония кутубхонаси)ларида куллиёт аввалидан ўрин олган асар сифатида тавсиф қилинган эди.

1973 йил «Адабий мерос — 3»да Ҳ. Сулаймоннинг «Алишер Навоий куллиёти қўлёзмалари тадқиқотидан» номли мақоласи босилди. Муаллиф Навоийнинг жаҳон кутубхоналарида мавжуд бўлган 8 та мўътабар куллиёти фотонусхалари, уларнинг кўчирилиш тарихи нуқтаи назаридан хронологик тартибдаги мухтасар тавсифини беради. Туркия нусхалари тавсифида эса Огоҳ Сирри Лаванд маълумотларига тўла таянади. Лскин ундан фарқли ўлароқ Ҳ. Сулаймон Дарвеш Муҳаммад Тақий кўчирган нусхани «шоирнинг ўзи тузган куллиёт нусхаси бўлиб, унда куллиёт учун Навоийнинг ўзи ёзган сўзбоши — Муножот бор», — деб ёзади.

Навоийнинг «Муножот» асари Огоҳ Сирри Лаванднинг 1965—68 йиллар мобайнида нашр этдирган «Алишер Навоий» номли 4 жилдли китобининг охириги жилдида эълон қилинган эди. Сўзбошида ношир ёзган эдики: «Муножот мансур ёғариш (дуо, ўтиниш)ларнинг энг гўзалларидандир. Навоийнинг мансур асарлари орасида тил ва услуб боқимидан энг қусурсизи ҳисобланади. Муаллиф «Муножот» Тўпқопи ва Фотиҳ китобхоналаридаги Навоий куллиёти нусхаларининг бошинда ер олмоқдадур», — деб таъкидлайди.

«Муножот» мундарижасидан маълум бўладики. «Куллиёт» учун махсус ёзилган сўзбоши эмас, Навоий «Куллиёт»ини тасниф этар экан, ўзининг бутун ижодиётининг гуманистик моҳияти, дунёвийлик пафоси, ижтимоий, сиёсий ва фалсафий характери, маълум исёнкорлик руҳи, асарларида ўз аксини топган шахсияти, бир сўз билан айтганда, илғор жиҳатлар давр мафкураси нуқтаи назаридан шаккоклик саналган муддаолар бирлашиб шоирда ботиний бир ҳаяжон руҳий изтироблар пайдо қилган ва у Оллоҳ наздида тавба-тазарруъ қилиш эҳтиёжини сезган, десак хато бўлмагай. Лекин буюк даҳонинг Оллоҳдан илтижолари ҳам унинг дунё қарашида ва шахсиятидаги умумбашарий аҳамиятга молик илғор нуқталарни рўйи рост илғаб олиш имкониятини беради.

«Муножот» Муқаддима ва 3 қисм: «Ҳамд», «Наът» ва «Муножот»дан иборат. «Ҳамд» ва «Наът»даги фикрлар Навоий дostonлари аввалидаги ҳамд ва наътлардаги қайдлар билан мутлақо ҳамоҳанг бўлиб, Оллоҳнинг буюклиги, азалий ва абадийлиги, ягоналик сифатлари, Муҳаммад пайғамбарнинг таърифини беради. «Муножот» қисми эса бевосита Оллоҳга мурожаат тарзида битилган. Муаллиф ундан афв илтижо қилиб, ўзини гуноҳкор, Оллоҳнинг карамли эканини таъкидлайди ва пантеистик руҳдаги эътирофларга ўтади. Модомики, дейди Навоий, ҳар қандай мавжудот, унинг сифатлари, ҳар бир жонзод, унинг феъл атвори, саъй-ҳаракатлари Оллоҳ томонидан қисмат этилган экан, «тақдир қилганингни қилурға не ихтиёр, қилмасмен демакка кимнинг ҳадди бор».

Маълумки, Навоий ҳаётининг охирида бирмунча йиллар аввал юраги тубидан ўрин олган ҳаж сафари иштиёқи яна оловланади. У 905 (1499—1500) йиллар давомида бир неча марта бевосита ва билвосита — яқинлари орқали Ҳусайн Бойқародан ҳаж сафарига изн сўради. Ҳар гал Султон аввалига ижозат берар, лекин дарҳол ўзи шахсан шоир ҳузурига ташриф буюриб, сафарни қолдиришга кўндириб қайтар ёхуд энг нозик дўстларни орага қўйиб шоирни аҳдидан қайтаришга муваффақ бўлар эди. Навоийнинг «Вақфия»да ёзишича, «икки орзу риштасидан (бири ҳаж, иккинчиси — Ижод — С. Ғ.) ўзгаким, гириҳи кўнглум пардасидин ечилмади ва икки мурод ғунчасидин ўзгаким, тугуни жоним гулшанидин очилмади...

*Мениким бу савдо низор айлади,
Ҳавас илгида беқарор айлади.*

*Не имонки, топқай қарору суқун,
Бировким, бу фикр этгай они забун».*

Бу орзуси рўёбга чиқмаслигига кўзи етган чоғларида Навоий руҳий азоблар гирдобиди қолар, ҳар қандай расмий, норасмин давлат юмушларию мадад истаб келувчилардан ғоят толиқар эди, албатта.

«Муножот»даги «Илоҳи, эмди ҳамким, барчадин кечмак хаёлин қилурмен, ўзлугум билан кеча олмон яқин билурмен. Илоҳи, андоққи, бу балоларга солдинг, қутқор ва андоқким, бу ибтилоларга киюрдунг, чиқор», - дея илтижо қилиши шоирнинг юқорида ёдга олинган тушқун кайфиятидан дарак беради. Шу билан бирга ҳаммадан воз кечиш мумкин ва осон, лекин «ўзлуги»дан кечиш мутлақо мумкин эмас, бу аниқ. Бинобарин, «ўзлук»ни муқаддас сақламоққа, уни таҳлика ва лоқайдликлардан халос этмоққа интилиш ниҳоятда зарур, деган шоирнинг юксак эътиқодини юзага чиқаради.

Диққатга сазовори яна шуки, Навоий илтижолари зимнида уни ижодиёти бўйлаб бош хат бўлиб ўтган давр, муҳитга йўналтирилган армон ва ўкинчли мулоҳазаларни уқса бўлади. Шоир илтижоларининг бир неча ўрнида нафсу ҳаво (дунё, бойлик маъносидаги — С. Ғ.) майли, ҳирсу риё кабилардан сақланишда мададкорлик қилишни ўтиниши фикримиз далилидир. Шунингдек, тақво, зуҳд, ибодат сингари барча эл учун зарур бўлган фарзларни бажаришда тавфиқ тилайди: «Илоҳи, тоатқа тавфиқ берсанг риёдан асра ва ибодатқа йўл кўргузсанг хатодин асра», — деб ёзади у. Бу ҳол XV аср фарзанди, тасаввуф таълимотига дахлдор ижодкор учун табиийдир, албатта.

Навоийнинг қатор илтижолари унинг дидактик қарашлари билан боғлиқдир: «Илоҳи, ашёлар (нодўстлар — С. Ғ.) мазаллатидин асра ва бедиенатлар тухматидин асра. Илоҳи, жоҳил суҳбатиға побанд этма ва арозил (разиллар — С. Ғ.) қашматиға ҳожатманд этма». Бу илтижолар «Маҳбуб ул-қулуб»даги шоирнинг дидактик ўғитлари, бир қатор «танбеҳ»ларидаги ҳикматли пандлари билан ҳамоҳангдир.

Навоий ўзининг ижтимоий қарашларига оид фикрларини ана шу «Маҳбуб ул-қулуб»да давом этдириб, уларни чуқурлаштирган, янги-янги тушунчалар билан бойитган. Унинг замона тескарилиги, давр кажрафторлиги ҳақидаги ўкинчли ноталари, зулмкорлик, беҳаёликлардан малул бўлган дилидан отилиб чиққан аламли нидолари ўз аксини топган эди: «Давр бевафолари жавридин дод ва даҳр беҳаёлари зулмидин фиғону фарёд. То олам биносидур бу ўтга ҳеч ким менча ўртанмайдур, то бевафолик ибтидосидур бу ёлинг ҳеч мендек чурканмайдур. Замон аҳли бевафолигидин кўксумга туганлар ва даврон хайли беҳаёлигидин бағримда тиканлар». Булар «Муножот»даги: «...гоҳи атфол тошин бошимға ёғдурдум, гоҳи аҳбоб маломати нишин кўнглумға еткурдум. Илоҳи, қайси исён тийралиги билаким, офиятим юзи қарормади, қайси бедод суубатиким, мен қаро юзлукка бормади» каби дардли армонларда ўз аксини топгандек кўринади.

Навоий «Илоҳи, замиримга худписандлиғни ёвутма ва хотиримни эл нафъи айбжўлиғиға тутма», — дея илтижо қилар экан, у ўз умри охирига қадар илғор инсонпарварлик заминиди ғоят мустаҳкам турганлигидан далолат беради. Хулоса тарзида айтиш керакки, Навоийнинг «Муножот» асари шоир куллиёти учун ёзилган сўзбоши эмас, балки ҳаёти охирида эътиқодлари мустаҳкам, имони комил, ижодда ғоявий ниятлари юксак, ҳаёти ва орзу-умидлари пок ва холислигига ишонса-да, яна бир бор Оллоҳдан нотинч руҳиятига осудалик тилаб, авлодларини маънавий камолотга, эътиқодий устуворликка, ўзлигини қадрлаш ва уни муҳофаза этишга чорлаш мақсадида ёзилган, ўтмишга эмас, келажакка қаратилган дил сўзларидир.